

ЕРОС И АГАПЕ КАТО ЛИТЕРАТУРНИ ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯ

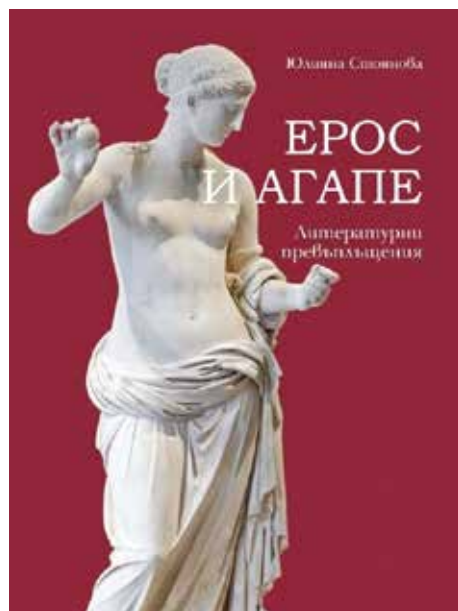
Стоянова, Ю. (2018). *Ерос и Агапе. Литературни превъплъщения*.
София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 288 стр.
ISBN 978-954-07-4334-9

Савелина Банова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Изследванията по проблемите на наратологията се обогатиха с монографичен труд, обединяващ литературоведски с лингвистичен и психологически подход към разказа и разказването. Вниманието на авторката Юлияна Стоянова е насочено специално към изследване на психологическата гледна точка в наративния дискурс, към описанието на литературните модели на Ерос и Агапе и към темата за християнството в творбите на Д. Димов. Книгата се отличава с ясна структура, мисъл и изказ, което позволява тя бъде ползвана от студенти филолози и специалисти, както и от всички, интересувачи се от проблематиката на наратологията. Същевременно ерудицията, с която е поднесен текстът, безспорно превръща книгата в привлекателен обект за по-широк кръг читателска публика.

Ю. Стоянова е избрала да анализира психологическата гледна точка (или перспектива) в наративните творби на двама български автори – майстори на психологическата проза (Д. Димов и П. Вежинов), утвърдили се като класици, както и на съвременничката ни Т. Димова. В увода авторката ни посочва, „че подборът на авторите и творбите не е случаен, че той хармонизира

в най-висока степен със заложеното в теорията за психологическата гледна точка“ (с. 10).

Книгата е с обем 288 страници. Съдържа десет глави, които са групирани в три части, епilog, изворна и цитирана литература и резюме на английски език.

Трите части на монографията имат ясно отграничена специфика, изразена чрез надсловите „Разказвачи и разказване: изразяване на психологическата гледна точка“ (първа част), „Ерос и Агапе: литературни превъплъщения“ (втора част) и „Димитър Димов: философско-религиозен екскурс“ (трета част). Наименованието на втората част е избрано за заглавие на монографичния труд.

Първата част – „Разказвачи и разказване: изразяване на психологическата гледна точка“, се състои от пет глави. Тази част е най-обхватна (от 5 до 145 с.) и струва ми се, най-новаторска. В нея погледът е насочен към изследване на психологическата гледна точка в наративния дискурс, разкривайки, както посочва Ю. Стоянова, „координатната система, която авторът изгражда, констелирайки разказвача спрямо персонажите в пространството и времето на разказа и разказването“. Избраният метод на изследване безспорно има интердисциплинарен характер, плодотворно обединявайки литературознанието с лингвистиката на текста, лингвистичната прагматика, стилистиката, реториката, когнитивната психология.

В първата глава са изложени теоретичните основи на анализите на литературния дискурс, върху които е изградена монографията. Проследявайки различните изследвания в полето на *теорията на гледната точка* (като например Бахтин, Успенски, Щанцел, Женет, Хамбургер, Роджър Фаулър, Ерлих, Симпсън и др.), концентриращи се върху разказвача – субект на дискурса, Ю. Стоянова откроява, че акцентът в нейното изследване е върху отношенията между съзнанията. Това позволява на авторката да разгледа отношенията на съзнанието на Субекта на дискурса със съзнанието на Другия.

Анализирайки конкретен наративен текст („Осъдени души“ на Д. Димов), тя разкрива функцията на гледната точка в общата структура на романа и посочва, че „водещият модус на разказване е рефлекторният, така че, освен разказвача, и някои персонажи поемат ролята на субект, на „централен интелект на разказа“ (с. 36). В първата част на романа субектната роля се изпълнява от Луис Ромеро, а във втората и третата – от Фани Хорн, докато на монаха Ередиа в целия роман е отредена само обектна позиция. Опирайки се на специфичния метод на интерпретиране на гледната точка в наративния дискурс, Ю. Стоянова ни показва как вследствие на констелация на съзнанията образите на Фани Хорн и Луис Ромеро са пълноценни, ярки и живи, а Ередиа е по-скоро „образ в сянка“ – неуловим, тайнствен, мистичен, неизчерпан (пак там).

Втората глава, „Помислено, но неизречено: (не)достъпното съзнание на Другия в наративния дискурс“, е насочена към анализите на основните типо-

ве отношения между цитираната реч и „цитираната“ мисъл. В първата част се разглеждат предпочитаните модуси на разказване и типовете модалност, на фона на които се анализират отношенията между цитираната реч и „цитираната“ мисъл с оглед към нефактичността на неизречените реплики. Ю. Стоянова изтъква, че въвеждането на „цитирана“ мисъл наред с цитираната реч е наративен похват в трите завършени романа на Д. Димов, който „се прилага в моменти, когато рефлектиращото се и саморефлектиращото се съзнание на персонажа се заплита в растящи драматични противоречия“ (с. 62). Във втората част се разглеждат нефактичната артикулирана мисъл и фактичността и контрафактичността, сполучливо характеризирани от Ю. Стоянова като две страни на един ментален образ. Анализирайки явлението, авторката посочва, че „нефактичността е свързана с епистемичната модалност, а контрафактичността – с волунтативната модалност“ (с. 59).

В трета глава – „Адриана“: езиците на нейното (само)описване – се поставят наративните текстове на недовършения „Роман без заглавие“ на Д. Димов и „Адриана“ на Теодора Димова. В началото на главата авторката отбелязва особеното място, което тези два романа заемат в българската литература. Стоянова стига до заключението, че въпреки заявеното намерение на Т. Димова да довърши започнатия роман на баща си, на практика тя го пренаписва, като „го изгражда в постмодерен ключ“ (с. 65). Сравняват се не само два романа на две литературни генерации, но и различните възгледи за света, изразявани от двамата творци като представители на различни епохи – на модерността и на постмодернизма. Анализирайки използваните наративни стратегии, Ю. Стоянова разкрива сходствата и различията в наративните техники на двамата автори. Тя отчетливо е открила разликите не само в модуса на изказване и в използваните езикови средства, но и в различното отношение към фикционалността на разказа. Посочила е и яркото противопоставяне между индикативния разказ в „Роман без заглавие“ и често срещания ренаратив в „Адриана“, като маркер на разговорната реч в българския език: докато наративът на Д. Димов е „подчертано книжен на всички езикови равнища“, наративът на Т. Димова се родее с устното общуване. Ю. Стоянова обаче разкрива още една функция на разказваческия похват у Т. Димова: ренаративът, който „създава илюзията за необработена, спонтанна, жива реч [...] на друго, по-дълбинно и субтилно равнище служи да подкрепи библейско-митологичните акценти на разказа, да придаде на историята за Адриана нещо архаично, но и надвременно, архетипно-символично, като говори на съвременното съзнание с езика на фолклорното предание на народно-легендарното и баладичното“ (с. 82).

Четвърта глава, озаглавена „Деминутивите: малко познато средство при изразяване на гледната точка в отношението разказвач-персонаж“, има безспорно приносен характер. Обединявайки „езиковедския с литературовед-

ския поглед към Вежиновите повести и романи“ (с. 84), авторката разкрива „функцията на умалителността като едно от средствата за маркиране на психологическата гледна точка“. В първата част на главата обстойно се разглежда умалителността от перспективата на лингвистиката, за да се премине към специфичните наратологични характеристики на деминутивите, използвани от П. Вежинов в романите „Нощем с белите коне“, „Везни“, „Малките приключения“ и повестите („Бариерата“ и „Белият гушер“). Като отбелязва „необичайната честота на деминутивите в тях“ (с. 84), Ю. Стоянова подчертава семантичното им многообразие, класифицирайки ги в няколко лексикални полета. В третата част, която е посветена на модусите на разказване у П. Вежинов, Ю. Стоянова стига до интересния извод, че умалителността в анализирания творби на П. Вежинов е „използвана за изграждане на психологическата гледна точка“ (с. 111): „в творбите на П. Вежинов достъпът до съзнанието на другия се нюансира по един твърде необичаен, в известен смисъл даже неочакван начин: чрез изобилие от деминутиви“ (с. 111). Ю. Стоянова установява, че с умалителността в именната фраза (NP) „се подчертава субективността при назоваването на обектите [...] чрез емпатията като техен прагматичен компонент и чрез иконичния компонент в семантиката, докато умалителността в глаголната група (VP) има различна функция – да маркира епистемичната модалност, подчертавайки дистанцията спрямо разказаното“. Резултатът, обобщава авторката, е изграждане на интимен свят, в който персонажите и събитията са обгърнати от любовта на разказвача – „даже когато говори за грозното, раняващото, разтърсващото, низкото и даже когато говори с иронична дистанция“ (с. 112).

Глава пета – „Деминутивите и отвъд тях (Адриана на Д. Димов и на Т. Димова)“, е посветена на мястото на деминутивите и умалителността в съпоставяните „Роман без заглавие“ на Д. Димов и „Адриана“ на Т. Димова. Проследявайки функциите им при изразяване на гледната точка на разказвача към персонажите и на персонажите един към друг, авторката разширява понятието за деминутивност, като приема „умалителността като универсално оценъчно средство, което се реализира посредством същински и периферни езикови елементи“ (с. 118). Под „периферни“ Ю. Стоянова разбира думи без деминутивни словообразователни форманти, но с денотативна семантика „ограничен размер“ и конотативна семантика „гальовност“, а също и съществителни, чиято словообразователна структура напомня на деминутивната“ (с. 119). Този новаторски подход се оказва много плодотворен за разкриване на функциите, които деминутивите изпълняват: те ни насочват към „едни от най-съществените символни полета в разглежданите творби: детето, детството, познанието, покаянието и спасението“ (с. 147).

Втората част – „Ерос и Агапе: литературни превъплъщения“, която е дала името на монографията, се състои от три глави (шеста, седма и осма). Тук

Ю. Стоянова подлага на дискусия характерните литературни модели на Ерос и Агапе (символизиращи плътската и платоничната, „земната“ и „божествената“ любов), като изхожда от наративните подходи за изразяване на психологическата гледна точка в творби на разглежданите автори.

В първите две глави на тази част („Литературни модели на Ерос и Агапе до средата на 40-те години на XX век“ и „Ерос и Агапе след втората половина на 40-те години на XX век“), анализирайки и съпоставяйки описанието на любовните отношения в произведения на Д. Димов и П. Вежинов, Ю. Стоянова търси отговор на въпроса „дали и до каква степен периодът на социализма в България поражда творби, които отстъпват от литературната традиция при описанието на любовта, [...] за да се нагодят към повелите/догмите на социалистическия реализъм“ (с. 151). За да отговори на този въпрос, авторката най-напред разглежда предсоциалистическите романи на Д. Димов „Поручик Бенц“ (1938) и „Осъдени души“ (1945) и първия роман на П. Вежинов „Синият залез“ (публикуван в 1947, но писан в периода юли 1942 – март 1944). Независимо от различните вариации в описанието на любовта в тези творби изводът на Ю. Стоянова е, че водещият модел на любовни отношения обвързва Ерос с Танатос – плътската любов със смъртта.

В седмата глава се разглеждат творби на двамата автори, писани след 1944 г. Обект на внимание са: романът „Тютюн“ на Д. Димов в двете му версии от 1951 г. и 1953 г. и повестта „Барьерата“ (1978), романите „Малките приключения“ (1970), „Нощем с белите коне“ (1976), „Малки семейни хроники“ (1979), „Везни“ (1982) на П. Вежинов. В тези творби, наред с модела на Ерос и Танатос, Ю. Стоянова открива и анализира още моделите на т.нар. „корумпиран“ Ерос и „съпругески“ Ерос. Моделът на съпругеския Ерос, при който „земната“ любов разрушава идеалната, „божествената“ любов чрез деградиране на образа на жената, е особено ярко представен в творчеството на Павел Вежинов след 70-те години. За да обясни любовта между Павел и Лила (в „Тютюн“ на Д. Димов), авторката формулира модела на „изтласкания“ Ерос, като свързва този модел не само с политическата поръчка на социалистическия реализъм, но и с архетипа на Героя (по Юнг), залегнал в изграждането на образите на двата персонажа.

В глава осма – „Ерос и Агапе в XXI век“, се проследява по какъв начин Ерос и Агапе функционират в постмодернистичен контекст, като се описва и анализира любовта в романа „Адриана“ на Т. Димова. Тук Ерос, символизиращ сексуалната страст, е представен като опасен и гибелен, а Агапе – божествената, безкористната любов, носи спасение не само от бездните на Ерос, но и от безизходицата на екзистенциалната криза, която бележи живота на младата Адриана. Ю. Стоянова изтъква, че за разлика от анализираният творби в предходните две глави, а също и от първообраза „Роман без заглавие“, в „Адриана“ „опасният“ Ерос проправя пътя към божията Агапе.

В третата част под надслов „Димитър Димов: философско-религиозен екскурс“ са включени две глави (девета и десета). Като продължение на темата за Агапе, „божията любов“, може да се приеме темата за любовта на/към християнския бог в деветата глава, озаглавена „Християнството у Димитър Димов – едно маркирано отсъствие“. „Един от интересните парадокси на българската литература – пише Ю. Стоянова – е свързан с факта, че християнската тематика е обширно застъпена тъкмо в творчеството на такъв изявен атеист като Димитър Димов“ (с. 241). От четирите анализирани произведения на Димов („Поручик Бенц“, „Осъдени души“, „Тютюн“ и драмата „Почивка в Арко Ирис“) християнската тематика е най-обширно застъпена в романа „Осъдени души“ и в драмата „Почивка в Арко Ирис“. Любопитно е да се отбележи, че и двете творби са тематично свързани с Испания. Според Ю. Стоянова избраният модус на разказване в „Осъдени души“, от перспективата на атеистката Фани Хорн, подсказва, че позициите на християнството са предварително обречени, то е сведено до абсолютната другост (с. 260); девалвирана е обаче не толкова същността му като идеология, колкото като институционализирани практики. В „Почивка в Арко Ирис“, изтъква авторката, въпреки ироничното приемане на християнството като неизбежна част от живота на испанците, „там, където морално-етичните измерения на хуманизма се срещат с евангелските добродетели, Димов намира широко поле за толерантност към християнството, от която не отстъпва даже във времето на войнстващия атеизъм, прокламиран от социалистическите властови структури“ (с. 261).

С десетата и последна глава „Димитър Димов и Мигел де Унамуно – съвместен прочит като прочит на съвместимости“ Ю. Стоянова разширява изследователската перспектива, прокарвайки паралели между творчеството на българския прозаик и един от най-интересните представители на испанската литературно-философска традиция от края на XIX и първата трета на XX век, Мигел де Унамуно. Чрез „съвместния прочит“ Ю. Стоянова разкрива убедителна близост между светоусещанията на двамата автори по отношение на проблематиката на екзистенциализма, на модусите на разказване, на нагласата към реализма в творчеството им. В края на главата авторката обобщава, че „от наративите на Унамуно и на Димов [...] ни заговарят монолозите на един и същи тип модерно съзнание – на разпокъсания човек, поставен пред трагичното противоречие между интелект, душа и емоции“ (с. 277).

Книгата завършва с епilog, образно озаглавен „Краят на едно наратологично приключение“. Интересен подход на авторката, в който тя съчетава *акта* и *факта*, т.е. поставяйки края, тя го и назовава. В този завършващ книгата текст Ю. Стоянова споделя с читателя за „пътуването си през текстовете“ на тримата български автори и на испанеца Мигел де Унамуно в търсенето на нова изследователска перспектива към изследване на психологическите аспекти в наративния дискурс.

В монографията „Ерос и Агапе. Литературни превъплъщения“ с предложените анализи, интерпретации и сравнения Ю. Стоянова търси и открива нови пътища в добре познатите текстове на Д. Димов, П. Вежинов, Т. Димова, предлагайки новаторски поглед към редица теми и проблеми на съвременната хуманитаристика. Приносите на рецензирания монографичен труд са в новите изследователски концепции, акцентиращи върху начините на изразяване на психологическата гледна точка и връзките ѝ с микро- и макроструктурата на наративите, изследването на функцията на деминутивите като маркери на психологическата проза, в едновременното съчетание на двата плана – архетипното и индивидуалното, при анализирането на литературните модели на Ерос и Агапе, функцията на християнството в творби на Д. Димов и в паралелите между философските нагласи на Д. Димов и Мигел де Унамуньо. Лингвистичният анализ е обгърнал като плащ литературните превъплъщения в трите романа, като е обединил текстовете им пред погледа на читателя с изцяло нови акценти и любопитни наблюдения.

Теоретичните постановки са ясно мотивирани, анализът е подкрепен с много примери от изследваните творби. Както е посочено в увода, трудът е насочен към студенти филолози и специалисти – езиковеди и литературоведи интерес към наратологията, а също и към хората, интересувачи се от литературата като творчески процес.

EROS AND AGAPE AS LITERARY INCARNATIONS

Stoyanova, Yu. (2018). *Eros i Agape. Literaturni prevaplashteniya*.
Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 288 p. ISBN 978-954-07-4334-9

✉ **Prof. Dr. Savelina Banova**
Department for Language Teaching
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: office@deo.uni-sofia.bg